

Myten om den ljushårige mannen i Erik XIV:s historia.

För den allmänna uppfattningen av Erik XIV såsom en av rent sjuklig misstänksamhet lidande människa har hans astrologiska intresse passat väl i stycke. Man har utgått ifrån att detta intresse måste ses från den synpunkten, att Erik genom sina astrologiska observationer trott sig ha en möjlighet att lära känna sina förmenta fienders onda avsikter och anslag. Och genom hans uttydningar av dessa observationer ha hans misstankar blott stegrats och förvridits till vanvett. Så har man föreställt sig saken, och någon som helst undersökning av innebörden av Eriks astrologi har man intill vår tid aldrig ansett sig behöva göra. Saken har från början varit så väl tillrättalagd, att den varit lätt avgjord. Docent Ingvar Andersson har emellertid för någon tid sedan publicerat en uppsats i ämnet, vilken har den stora förtjänsten, att den inpassat Eriks astrologi i dess rätta ram, 1500-talets uppfattning om astrologien¹. Härvid har emellertil docent Andersson ej helt kunnat frigöra sig från den traditionella uppfattningen. Det kommer till synes i en antydning till tolkning av Nils Stures horoskop, till vilken vi i det följande återkomma.

För mig står det emellertid klart, att detta tal om Erik som en slav under sina astrologiska spekulationer är, så långt man kan se, tendentiöst, och det saknar också allt underlag i det historiska material, som föreligger intill tiden för hans fall. Den som följer Eriks kamp för sin krona, möter aldrig varken från hans eller hans fienders sida några hänsyftningar på att astrologiska observationer skulle ha spelat någon roll för hans politiska handlande. Ej heller har det astrologiska momentet utnyttjats i den förtalskamp mot Erik, som av herr Sten sattes igång efter Sturemorden och som sedan fortsattes av Johan efter Eriks avsättning. Okunnig om Eriks astrologiska observationer var man å andra sidan icke. Det visas därav, att i protokollet över Jöran Perssons bekännelser den 21 sept. 1568 inför hertig Johan säges: »Item hade kong Erik för 14 dagar profeterat med sin trullkonst, att han eller Jöran Persson skulle innan den 28 sept. bliva fången

¹ I. Andersson, Erik XIV och astrologien, Lychnos, 1936, s. 103 ff.

och komma i hertig Johans händer. Detta hade kong Erik själv sagt för Jöran Persson»¹. Man kallar här Eriks astrologiska spådom för trollkonst, vilket för den tiden är ett hårt ord, men ändå har ej Johan i sina senare anklagelser förebrått Erik, att han brukade denna trollkonst. Detta är ett märkligt faktum, då envar av Johans anklagelseskrift kan finna, att han ej försmått någon tänkbar möjlighet för att framställa Erik i den mest djävulska dager². Härav torde den slutsatsen kunna dragas, att man bland Eriks fiender ej vågat gå till angrepp mot astrologien, därtill var dess anseende inom samtiden för stort. Men man kan också draga den slutsatsen, att vid denna tid det ännu ej fallit någon in, att man kunde säga, att Eriks astrologiska verksamhet varit olycksbringande för hans omgivning. Hade man fått ögonen öppna för den möjligheten, hade man också gjort bruk av den.

Under sådana förhållanden har det sitt stora intresse att söka klarlägga, hur detta tal om astrologiens ödesdigra betydelse för Erik uppstått. För att finna utgångspunkten för detta, måste vi emellertid något orientera oss på det astrologiska fältet.

För den allmänna uppfattningen på Eriks tid liksom i vår egen är astrologien ett medel, varigenom man kan förutsäga kommande händelser. Mest känd är denna spådomskonst i horoskopets form. Från antiken och ända in i våra dagar ställas för nyfödda horoskop, som ha till uppgift att förutsäga den nyföddes levnadsöde. Detta utläses ur den på himlavalvet i födelseögonblicket rådande inbördes ställningen mellan sol, måne, planeter och vissa fixstjärnor. Från askendenten, den punkt vid den östra horisonten, i vilken i födelseögonblicket ekliptikan uppstiger, indelas himlavalvet i tolv delar, horoskopets s. k. tolv hus, av vilka de sex första befinna sig under, de sex senare över horisonten. Askendenten blir det första husets s. k. spets. Det har sin givna betydelse, i vilket hus respektive planeter stå i horoskopet. Varje hus har nämligen sin särskilda betydelse. Förhållandet mellan planeterna avgöres av deras bågavstånd från varandra, varvid på Eriks tid endast avståndet i längd (rektascension) kommer i fråga. Härvid räknar man på 1500-talet endast med följande gradtal 0°, 60°, 90°, 120°, 180°. Av dessa är 0° i de flesta fall, 60° och 120° alltid lyckobringande, under det att 90° och 180° äro olycksbådande. Det sistnämnda bågavståndet kallas opposition, då planeterna stå mitt emot varandra på himlavalvet. Motsatsen är konjunktion, då de stå i samma längdgrad. Alla kon-

¹ Celsius, Erik XIV:s hist., s. 266.

² S. R. A. 1521—1718, Andra delen, II, s. 317.

stellationer inom de för astrologien gällande bågavstånden sägas bilda aspekt. Tydningen av horoskopet innebär, att man rätt uppskattar betydelsen av att t. ex. en planet med hänsyn till sin egen astrologiska karaktär och till sitt läge i något av horoskopets hus befinner sig på något av de ovan angivna bågavstånden till en annan planet, d. v. s. bildar aspekt med denna. Bågavståndet behöver ej stämma på graden, man har en s. k. orb på ett visst gradtal, inom vilken giltigt aspekt anses föreligga. I andra fall läser man ett inom viss tid inträffande aspekt under »direktion». Detta innebär, att då ett visst antal dagar kommer att förflyta, innan aspektet är fullt utbildat, man enligt aspektets innebörd har rätt att förutsäga en viss händelses inträffande efter lika många år som detta antal dagar. Om åter i horoskopet en planet ej bildar aspekt med någon annan planet, tolkas givetvis dess betydelse efter dess egen karaktär och dess ställning i horoskopet.

I astrologiska anteckningar användas vissa konventionella tecken. Bågavstånd på 60° angives med en sexuddig stjärna och kallas sextil, på 90° med en kvadrat och kallas kvadratur, på 120° med en liksidig triangel och kallas trigon. Oppositionen angives med två små ringar, förenade med ett snett ställt streck, och konjunktion med en liten ring och ett från denna framåt och uppåt draget litet steck. En astrologisk anteckning som denna: $\odot \triangle h$, innebär att solen står i trigon, 120° från Saturnus. Vid sina rörelser på himlavalvet gå planeterna med solen genom djurkretsens 12 stjärnbilder, och även detta har sin astrologiska betydelse. En planet får ökad eller minskad kraft i olika stjärnbilder. I själva verket är det ett helt komplex av verkande omständigheter, som måste tagas i betraktande, om man riktigt skall kunna tyda innebörden av ett aspekt, varvid man likväl får komma ihåg, att bågavståndet är avgörande för om aspektet över huvudtaget är gynnsamt eller ogynnsamt¹.

¹ Ahlqvist har i sin monografi över Karin Månsdotter vågat sig på ett slags analys av hennes horoskop. Han har gjort detta utan att ha någon kännedom om aspektens betydelse och därför stannat i stor rådvillhet. I not 54, s. 115 konstaterar han, att Eriks indelning av planeterna ej är »den vänliga». Ahlqvist indelar nämligen planeterna efter deras allmänna karaktär som lyckobringande eller olycksbådande. Erik åter har indelat dem efter den aspektställning, de intaga i horoskopet. Ahlqvist a. a. s. 30. I en samling av horoskop, som förvaras på K. B., har Erik uppgjort två horoskop för Karin Månsdotter. Ett faksimile av det ena finnes i H. S. H. XI. I det ena av dessa horoskop anger Erik Karins födelsedatum till den 6 okt. 1550, i det andra till 6 nov. 1550. Hennes födelsedatum är emellertid

Då man i vår tid talar om Eriks intresse för astrologien och i detta ser ett uttryck för en egendomlig mentalitet, får man komma ihåg, att astrologien den tiden fattades som en vetenskap. Svårigheten att behärska det astrologiska vetandet, som fordrade grundliga insikter i astronomi och matematik, kunde väl tänkas locka personer med matematiska anlag. Erik hade som bekant utpräglade sådana. Och av fadern med sin praktiska läggning hade han fått som arv ett horoskop, som ännu finnes bevarat¹.

Astrologiens huvuduppgift är att kunna förutsäga en människas livsöde på grundval av det för henne uppgjorda horoskopet. Som astrolog nöjde sig emellertid Erik ej med de förutsägelser, som gjorts på grundval av hans horoskop. Under sin regeringstid följde han åtminstone under vissa år den celesta situationens växlingar. Det är från denna utgångspunkt, man angripit Eriks astrologiska verksamhet. Han sökte i stjärnorna ledning för sitt handlande, och därvid hade han, har man sagt, i stjärnorna läst, att en ljushårig man skulle störta honom från tronen. Det var orsaken till att han vände sin misstanke mot två ljushåriga män, hertig Johan och Nils Sture.

Hur denna myt om den ljushårige mannen uppkommit, vilja vi nu undersöka. Under det att, som vi sagt, i den allmänna propagandan mot Erik det astrologiska momentet ej utnyttjats, finna vi i en ströskrift om Sturemorden detta vara fallet². Förf. till denna är en Anders Simonsson. Han var greve Svantes dräng och tillhörde dennes betjäning i Uppsala. Det är alltså ett ögonvittne, som talar, och den omständigheten framhålles också med allt eftertryck i skriften. Det kan emellertid starkt ifrågasättas, om Anders Simonsson själv komponerat denna. Med sin säkra kännedom om den verklighet, som genom denna skildring av ett

uppenbarligen enligt dessa horoskopuppgifter den 6 okt. 1550. Uppgiften om den 6 nov. beror på en egendomlig men uppenbar felskrivning av Erik. Han har varit oviss om tiden men ej så, att han menat, att skillnaden mellan de båda tidpunkterna skulle kunna utgöra en hel månad. Skillnaden utgjordes i själva verket endast av 36 minuter. I det ena horoskopet angives nämligen klockslaget till 7,20 e. m., i det andra till 7,56 e. m. Att det emellertid är fråga om en och samma månad, bevisas av det faktum, att solen i båda horoskoperna angives stå i skorpionen, varvid gradtalet för tiden kl. 7,20 e. m. angives till 23°, 59', för tiden 7,56 e. m. till 24°, 1'. Skillnaden utgöres alltså blott av 2', vilket tal ungefär svarar mot solens rörelseeffekt under 36 minuter, då det exakta talet är 1', 30". Rålambska saml. Signum 4:o, N:o 91. K. B.

¹ Erik XIV:s och hans bröders horoskop. Signum X 758. K. B.

² Handl. ang. Erik XIV:s frierier, Sturemorden etc. R. A.

ögonvittne skulle snedvridas, ligger det nära till hands att antaga, att Simonsson bidragit till detta opus i första hand därmed, att han åt det skänkt sitt namn. Uttalandet om Eriks astrologi förekommer ej, som man skulle kunna tro, i samband med Sturemorden utan i en skildring av Nils Stures förhållande till sitt uppdrag i Västergötland i början av året 1566. Här skildras, hur Nils Sture fått i uppdrag av kung Erik att hålla räfst med bönderna i Västergötland. Han skulle, heter det, bränna alla de bondgårdar, som lågo under Varbergs slott och hänga var bonde i sin gård, som ej tillfyllest gjort sina dagsverken till slottet.

Nu finnes emellertid Eriks instruktion för uppdraget i fråga bevarad. Enligt denna var det fråga om bönderna i häradena Ås, Vem, Mark och Kind. Dessa hade tredskats med att fullgöra sina dagsverken till Varbergs slott och, vad värre var, visat tendens att gå danskarne till handa. Enligt instruktionen för Nils Sture gällde det nu att återföra bönderna till lydnad. Lovade de bättring, skulle han skänka dem nåd. Deras brott skulle då sonas med böter, vilka emellertid skulle kunna ställas på framtiden. Som maktmedel skulle Nils Sture vid räfststen till sitt förfogande ha Sven Anderssons och Nils Perssons ryttare jämte två finska fännikor¹.

Att Nils Sture ej alls fullgjort detta sitt åtagna uppdrag, förklaras hos Simonsson så, att han ej velat företaga en så omänsklig räfst, utan »med annan god lämpa gick tet igenom». Då det därefter gäller att förklara, varför Erik icke desto mindre vredgades på en så ädel tjänare, har man helt oförmodat tillgripit den astrologiska förklaringsgrunden. Det heter nu, att då kung Erik förnam detta, han blev ytterligt vred på Nils Sture och utbrast: »Jag blifver aldrig väl af med honom, ty jag kan tet förnimma uti min Astrologie, at han är visserligen den, som sätter oss ifrån vårt Kongl. regemente».

I dessa ord torde man kunna se första upphovet till traditionen om att Erik genom sina astrologiska observationer fått sina misstankar riktade mot Nils Sture. Anders Simonssons skrift har av allt att döma efter Eriks avsättning fått cirkulera för att inför den allmänna meningen rentvå greve Svante och hans söner. Den är författad efter Eriks avsättning, ty i avslutningen såges det, att mordet på Sturarne varit orsaken till att konungen avsatts och att Jöran Persson förts till stegel och hjul.

Det astrologiska momentet har ytterligare behandlats av en av Eriks samtida. Det är Rasmus Ludvigsson, som i sin under

¹ H. S. H. 4, s. 75. Se härom vidare min uppsats: Nils Sture och Västgötaräfststen, Hist. Stud. tillägnade Ludwig Stavenow, s. 118 ff.

Johans regering författade krönika tagit upp det. Denne Gustafs och Eriks sekreterare hade fått bevittna Eriks fall och genom propagandan fått klarhet om att denne varit utan all orsak fiende till sin egen släkt och sina egna anförvanter. Detta har synts Rasmus Ludvigsson, som sett Erik växa upp som en lovande yngling, underligt, och han skriver därför: »Uthi sin ungdomstidh blef han af Wällärde tucktemästare hållen till booklige konster, Christelige dygder, skickeligheet och förfarenheet uthi fremmand tungomål, theruti han tiltvexte och förkofrades. Men sedan han af sin Tucktemästare Dionysio Bureo en fransos, blef hållen till den konst Astronomia, om the himmelske Planeters kraffter och werckande, blef han therutöfwer i sitt hufvot så bekymrat och förbistrat, att han sedan blef en omild och misstenkt Herre, emot många, besynnerligen emot sin egen släkt och förwanter, såsom hans Historia thet (ty werr) nogsamt betygar och wittnar»¹.

Här möta vi en uppfattning, som direkt gör gällande, att astrologien på Eriks utveckling utövat ett ödesdigert inflytande. Uttalet kan fattas på fullt allvar. Det finnes nämligen ingen anledning att tro, att Rasmus Ludvigsson ej menat, vad han säger. Å andra sidan har han ej ens antytt, att han hade en saklig grund för sitt påstående. Det är därför möjligt, att han fått uppslaget till sin förklaring genom Anders Simonssons skrift med dess franka påstående om att Erik genom sin astrologi fått sina misstankar riktade mot Nils Sture. Intressant är i varje fall att iakttaga, att då Tegel i sin historia om Erik XIV vid sin skildring av Erik som ung prins använt denna Rasmus Ludvigssons ovan citerade framställning, han uteslutit dennes ord om astrologiens menliga inverkan på Erik. Hos Tegel heter det: »Uti sin ungdomstid blef han av sin Herr Fader hållen under en vällärd Tucktemästare, Dionysius Beurres benämnd, til bokliga konster och försteliga dygder, så ock skickelighet och förfarenhet uti främmande tungomål, så at Han war en snäll sinrik, wis och förståndig Herre, och af Gud alsmächtig i allo måtto wäl och högt begåfvad, ändock han sedan samme Guds gåfwo fast missbrukade, såsom det härefter uti Hans Historia warder tilkänna gifwit». Några rader längre fram har emellertid Tegel direkt korrigerat Ludvig Rasmussons uppgift. I anslutning till en redogörelse för hur Erik vid sin fars död ifrån Västergötland sänt pålitliga män till Stockholm, för att de skulle hålla honom staden och slottet tillhanda, då hans bröder för tillfället voro i Stockholm och han ej fullt litade på dem, heter det: »Och efter Konung Eric, som eljest war en vällärd Herre och god Astronomus, war ock

¹ H. S. H. 12, s. 248.

af naturen mycket suspiciosus, derföre tänckte Hans Tucktemästare sådant vilja förekomma, och tillrådde honom at skilja sina Half Bröder de högborne Förstar Hertig Johan, Hertig Magnus och Hertig Carl ifrån hwar andra»¹.

Man har här ett exempel på hur det kunde gå till vid historie-skrivning i forna tider. Rasmus Ludvigsson har givit Beurreus skulden för att han genom att inviga Erik i »den konst astronomia» gjort honom så bekymrad och förbistrad i sitt huvud, »att han sedan blef en omild och misstenkt Herre». Tegel ogillar denna förklaring och bemöter den på ett sådant sätt, att han snarast gör gällande, att trots det att Erik var en vällärd herre och god astronom, så var han dock av naturen så misstänksam, att Beurreus fick vidtaga sina mått och steg för att förekomma följderna av denna.

Messenius har i sin tur gjort en sammanfattning av de olika uttalanden, som gjorts i denna fråga. Han säger sig ej vilja förneka, att Erik understundom ej varit vid sina sinnens fulla bruk. Somliga anse, heter det, att han av sin moder ärvt denna svaghet. Andra åter, fortsätter han, göra gällande, att ett överdrivet astrologiskt studium förmörkat Eriks ursprungligen mera lätta sinne. Här möta vi Rasmus Ludvigssons version. Men de funnos även, heter det vidare hos Messenius, som ansågo, att Erik blott simulerat sin sjukdom för att på detta sätt befria sig från ansvaret för det brott, han begått i Uppsala. Här är det konung Johan i sin stora anklagelseskrift mot Erik, som apostroferas. Hos honom heter det: »Til thet andra och tiugunde, doch efter han befruchtade at hele riket skulle hafve satt sigh up emot honom för then ogerning skul i Upsale skedde, betenkte han itt nyt ohörligit fund til att beteckie sitt onde upsåt med, både thet han begåt och än framdeles i sinnet hade, dictede sigh at hafve varit siuk och svagh på then tidh then gerningen skedde, lade all skullen på Jören Persson och Christer Persson och någre flere och sade, the hade förvildt honom på then tidh och kommet honom ther til, och kunde väl lidhe, at the måtte blifve straffade ther före». Härtill säger nu Messenius, att ingen, som är något bevandrad i Eriks historia, skall någonsin omfatta en sådan förklaring. Till sist

¹ Tegel, Erik XIV:s hist., s. 3. Uppgiftea om att Erik av naturen var suspiciosus, har Tegel helt säkert lånat från Johans stora anklagelseskrift mot Erik. I dess första artikel talas det om Eriks sjukliga misstänksamhet, som var så stor, »at ingen, besynnerligen the som af höghe stånd varit hafva eller andre, som vore begåfvede medh vett, snille och förstånd, kunde vara i så måtto för honom befriet». S. R. A. 1521—1718, Andra delen, II, s. 320.

påvisar Messenius, att Erik vid olyckan i Uppsala ej varit vid sina sinnens fulla bruk. Det raseri, som där betog honom, hade sin grund i medfödd svaghet. Genom misstankar och illasinnade människors råd hade denna Eriks sinnesstämning från dag till dag stegrats¹.

Mot en bakgrund sådan som denna är det underligt att tänka sig, att det under 1800-talet blev en känd och allmänt erkänd sak, att Erik i stjärnorna läst, att en ljushårig man skulle störta honom från tronen. Det är Geijer, som bär skulden härför. Hos honom möta vi följande kategoriska uttalande om Eriks fruktan för den ljushårige: »Astrologiska griller bidrogo därtill. Erik förmentade sig i stjärnorna läsa, att en man med ljusst hår skulle beröva honom kronan. Tecknet inträffade både på hertig Johan och Nils Sture. Visst är, att efter den förres fängslande, den senare blev hufvudföremålet för konungens fruktan»². Då nu i det officiella aktmaterialet från Eriks tid ej det minsta stöd finnes för detta Geijers uttalande, är det tydligt, att han haft någon källa, som i likhet med Simonssons skrift om Sturemorden och Rasmus Ludvigssons krönika omnämmt Eriks förhållande till astrologien. Utmärkande för denna bör då vara, att i den Eriks astrologiska spekulationer satts i samband med en astrologisk upptäckt av honom, att en ljushårig man skulle störta honom från tronen. En sådan källa finnes också. Den utgöres av ett »Compendium af hvad som uti denna bok är anoteradt om Konung Erik, i hvad oroligheterna beträffar som tilldrogo sig under denne Konungs regering, till deras upphof och fortgång. Författadt för öfrigt enligt samtida anteckningar synnerligen om Sture-Handeln». Uppenbarligen är det denna källa, Geijer använt. Den trycktes år 1817 i tredje bandet av Handlingar rörande Skandinavians historia. Geijers Svenska folkets historia utkom under åren 1832—36. Kompendiet är, såsom av titeln framgår, ej en skrift från Eriks tid, utan det bygger på anteckningar från denna. Genom sina avslutande ord kan det utan all svårighet dateras till frihetstiden. Sedan förf. avslutande uppräknat våra stora kungar från Gustaf Vasa till Karl XII, uttalar han en förhoppning om att man här i landet skulle kunna åstadkomma en maktbalans mellan

¹ Messenius, Scand. III. tom. 6, s. 36.

² Geijer, Sv. folkets hist., Saml. skrifter, b. 5, s. 136. Geijers hånfulla ton mot astrologien är helt säkert ett arv från upplysningstiden. Stiernman har t. ex. i företalet till sin edition av Tegels Erik XIV:s historia, som utkom 1751, sagt, att Eriks medföddas misstänksamhet starkt ökats, »i det han lade sig för mycket på stjernkikeriet och samma flättia högt älskade».

konung, råd och ständer. Konungen skulle ej blott vara president i rådet, heter det, rådet ej hava kungamakten mellan riksdagarna, och ständerna, då de voro samlade, ej regera. Kompendiet gör skäl för sitt namn. Det är, som kompendier bruka vara, en anhopning av fakta utan sammanhang i formen, men förf. har å andra sidan förskaffat sig en god kännedom om personer och förhållanden under Eriks tid. Kompendiets material är, som titeln angiver, delvis hämtat från en bok, i vilken händelser från Eriks tid voro »anoterade». Det bygger emellertid också på »samtida anteckningar synnerligen om Sture-handeln».

I detta kompendium skildras nu ett samtal mellan Erik och Jöran Persson¹. Samtalet rör sig om Pontus de la Gardie, som Erik enligt framställningen skulle ha givit i uppdrag att akta på hertig Johan, sedan han blivit befriad ur sin fångenskap. Jöran fruktar, att de la Gardie, som vid Varbergs fall säges ha kommit in i riket som en legotrupperansförare i spetsen för en hop halsjärnsfolk, skulle kunna med illpariga och smickrande råd åt hertigen fälla Erik. Erik försvarar sig med att han behöver de la Gardie för att förbättra krigstjänsten. Denne vore dessutom en klok karl och förfaren i allehanda. Härtill invänder Jöran Persson: »Eders Maj:t lærer väl påminna sig hvad som tilldrog sig i kon. Magni Ladulås tid med den dansken Ingemar, som för sin hofgunst blef ihjelslagen.» Jöran menar tydligen, att de la Gardies gunst hos Erik kunde väcka ond blod hos de svenska herrarne och att det kunde gå honom, som det gått den danske riddaren Ingemar, som fallit offer för herrarnes hat, därför att han gynnats av Magnus Ladulås. Erik svarar härtill: »De skola ej nescha (d. v. s. snoka, lägga sig i detta), än behöfver jag Pontus som min man att hafva hos min bror, och finna hvad han tar sig före i denna här tiden, med sitt ljusa hufvud, som ändå engång gör min olycka: den där uträkningen är icke en trollkonst utan en ren prophetering ofvan ifrån stjernorna.» Då man läser detta Eriks svar, får man onekligen det intrycket, att kompendiets förf. på egen hand gjort detta tillägg om profeteringen. Samtalet, som han återgivit, avser ju uppenbarligen att fastslå Eriks stora förtroende till Pontus de la Gardie, vilket denne som bekant hänsynslöst svek, då han vid upproret mot Erik ställde sig på Johans sida. Det förefaller därför, som om kompendiets förf. ur en gammal källa återgivit detta samtal blott för att få tillfälle att till det knyta sin egen uppfattning om astrologiens betydelse för Erik. Denna sin uppfattning har han däremot byggt på andra källor. Tankarne föras nämligen genom detta oförmödade yttrande till

¹ H. S. H. 3, s. 61.

Simonssons uttalande om att Erik av sin astrologi förnummit, att Nils Sture skulle sätta honom ifrån hans kungliga regemente. Samtidigt fäster man sig vid uttalandet, att denna uträkning ej vore en »trollkonst». Det ordet användes, som vi sett, i protokollet över förhöret med Jöran Persson. Det verkar därför, som om kompendiets förf. vid läsningen av samtalet mellan Erik och Jöran Persson stannat inför Eriks ord om Johan, att han vore den, som »med sitt ljusa hufvud» skulle bringa honom olycka. Av dem kan förf. ha fått den ingivelsen, att de inneburo, att Erik genom sin astrologi visste, att Johan »med sitt ljusa hufvud» ändå engång skulle göra hans olycka. Johan med sitt ljusa huvud har härvid för honom blivit den ljushårige Johan, varvid han förbi-sett, att meningen ursprungligen blott kan ha varit att låta Erik ironiskt yttra sig om Johan »med sitt ljusa hufvud»¹.

Att kompendieförf. på detta sätt tillfogat sin egen mening, blir än mera sannolikt genom den fortsatta behandlingen av ämnet. Samtalet, som skildrats, är slut, men icke desto mindre kommer följande betecknande tillägg: »Likaså ljuslett var också Nils Sture, hvilket icke lite bekymrade konungens hjerne». Av detta sätt att behandla ämnet kan man ej undgå att få det intrycket, att talet om Eriks astrologi i detta sammanhang helt bör tillskrivas kompendiets förf. Han har emellertid ej helt gripit sin framställning ur luften. I orden om att Nils Stures ljuslätta utseende ej litet bekymrade »konungens hjerne», igenkänna vi Rasmus Ludvigssons ord om att astrologien gjorde Erik förbi-strad i huvudet. Och det förefaller också, som om han ansett sig böra göra detta tillägg om Nils Sture, därför att han på hertig Johan tillämpat Simonssons ord om Nils Sture som ett offer för Eriks astrologi.

Det verkar alltså, som om här en ren konstruktion gjorts. En författare på 1700-talet har vid läsningen av anteckningar och skrifter från Eriks tid tagit fasta på några uttalanden om astrologiens betydelse för Eriks olycka. Vid sin skildring av orsakerna till Eriks fall har han så infogat detta astrologiska moment, varvid han på ett högst olyckligt sätt förenklat problemet genom att binda föreställningen vid en förutsägelse om en ljushårig man, en förutsägelse, som realiter sett måste för Erik ha varit full-

¹ I en av sina i fängelset nedskrivna syllogismer har Erik givit Johan en gliring, som har avseende på hans utseende och samtidigt blottar hans uppfattning om brodern. Utgångspunkten är, att på frukten känner man trädet. Erik hade genom sitt handlande visat sig vara lik sin far, under det att Johan endast var lik denne »på skegget». Personh. Tidskrift, 1912, h. 2—3, s. 110. »Huvud» brukades i betydelse förstånd, begåvning på 1500-talet. Se Sv. Akademiens ordbok H 1533.

komligt värdelös, då på hans tid den svenska adeln som regel var blond och ljust hår inom den liksom inom den kungliga familjen var det vanliga.

På helt andra grunder än dessa traditionella har doc. Andersson i sin förut nämnda uppsats vidrört frågan, huruvida Erik av astrologiska förutsägelser kunde haft anledning att frukta Nils Sture. I en samling av horoskop för kända personer från Eriks tid finnes också ett sådant för Nils Sture. Samlingen har tillhört konungen själv. Bland dessa horoskop finnas nämligen några, som äro antecknade av honom. Detta gäller emellertid ej om horoskopet för Nils Sture¹. Till detta Nils Stures horoskop finnas nu följande ord antecknade: »Sol longe praedominatur per directionem Saturno, at ascendens facta est genesis.» I denna anteckning har Andersson blott fäst sig vid de första orden »Sol longe praedominatur» och av dem fått den uppfattningen, att de innebära en förutsägelse om Nils Sture, som siade om »auktoritet och makt». Om Erik nu utgått från denna förutsägelse om Nils Sture, kunde han alltså väl ha anledning att av den oroas, och häri kunde man alltså se en bekräftelse på traditionen om att Erik för sin astrologis skull fattat misstankar mot Nils Sture².

Anderssons utläggning av anteckningen i fråga är emellertid felaktig. Han har ej satt sig in i att den tvärtom innebär en olycklig förutsägelse för Nils Sture. Solen bildar nämligen i horoskopet ett olycksbådande kvadraturaspekt med Saturnus. Detta är emellertid ej fullt utbildat, 7 grader skilja ännu solen och Saturnus från aspektläget. Horoskopets uttydare har därför kunnat läsa detta aspekt under direktion, vilket han med de anförda orden särskilt antecknat. Med dem säges alltså, att om man läser detta aspekt under direktion, solen länge trots hotet från Saturnus kommer att bevara sin egentliga karaktär, som är god och lyckosam. »At ascendens³ (cum) facta est genesis», heter det emellertid i

¹ Rålambska samlingen, Signum 4:o, N:o 91, fol. 68 v. K. B. Utom Nils Stures horoskop finnes också hans systers, Magdalena Stures, född 9 nov. 1539, fol. 69 v. Handstilen i detta är densamma som i Nils Stures horoskop. För övrigt rymmer samlingen över 150 horoskop för in- och utländska personer i brokig blandning. Bland dem, vilka här fått sina horoskop förevigade, må nämnas Eriks bröder, hertigarna Magnus och Karl, Eriks döttrar Virginia och Lucretia, Karin Månsdotter. Dessa horoskop äro införda av Erik själv. Bland ryktbara män må nämnas kejsar Karl V och Filip Melanchton.

² Andersson a. a. s. 118.

³ Man får ej tro, att »ascendens» skulle kunna syfta på att solen ännu ej kulminerat, då födelsen skedde. Enligt horoskopets uppgift föddes Nils Sture kl. 3,44 e. m.

fortsättningen, varmed fastställes, att solen vid födelsen dock är på väg mot Saturnus. När solen nått fram till den punkt, i vilken den bildar kvadratur med Saturnus, förändras situationen. Genom att läsa detta aspekt under direktion kan man också fastställa tidpunkten, då denna förändring kommer att göra sig gällande. Vid direktionsberäkning svarar 1 dag emot 1 år. Då solen rör sig ungefär 1 grad under dygnet, kommer den alltså efter 7 dagar i kvadratur med Saturnus, som på grund av sin långsamma rörelse kan för en så kort tid som denna betraktas som stillastående. Den olycka, som solens kvadratur med Saturnus förespår, skulle alltså enligt en sådan direktionsberäkning drabba Nils Sture, då han befann sig i sjuårsåldern. Under sådana förhållanden kan det ej här vara fråga om en sol, som lovar makt och auktoritet, utan om en sol, som är på väg mot ett olycksbådande aspekt.

Läser man å andra sidan ej detta aspekt under direktion utan låter det, vartill man är fullt berättigad, gälla som ett aspekt med orb, så innebär detta, att solen i kvadratur med Saturnus förlorat sin lyckosamma natur. Aspektet är utan tvekan ogynnsamt. Anderssons tolkning är därför främmande för astrologisk uppfattning. Naturligtvis är det ej lätt för en icke-astrolog att avgöra ett fall sådant som detta, och jag skulle ej vågat bedöma detta aspekt enligt allmänt gängse regler, om ej uttydaren av Nils Stures horoskop själv till detta antecknat, att solen och Saturnus i detta äro olycksbådande.

Till sist bör det sägas, att den i allmänhet gällande uppfattningen om astrologiens ödesdiga inflytande på Erik av allt att döma är mycket överdriven. Den väldiga mängden av aspekt, som antecknats för ett år i hans dagbok — ofta fem aspekt eller flera för en enda dag — kan i varje fall knappast tänkas ha kontinuerligt övat något starkare inflytande på honom. Dessutom äro dessa aspekt, såsom lätt låter sig bevisa, införda redan vid årets början, och de gälla för den dag, för vilken de antecknats. De äro för den dagen gällande astrologiska prognoser, som alltså ingalunda syfta mot en i dunkel liggande framtid.

Hur denna för en viss dag gällande prognos låtit sig göra, är mödosamt nog att utreda men visst icke omöjligt. De moderna astrologiska handböckerna giva en fullt tillräcklig handledning för en sådan utredning. Erik själv har dessutom givit oss utgångspunkten för en sådan. I efemeriderna¹ har han nämligen före respektive 1571 och 1572 års almanackor antecknat den omställning, han för dessa år gjort av sitt horoskop. Denna omställ-

¹ Stadii Ephemerides, Erik XIV:s eget exemplar. K. B.

ning innebär, att han använde den än i dag inom astrologien praktiserade profektionsmetoden. Erik har »in fine anni», han var född den 13 dec., omställt sitt horoskop så, att alla husspetsar och planeter flyttats 30°, d. v. s. ett tecken framåt i ekliptikan. För båda åren finnes omflyttningen angiven för första husets spets, för tionde husets spets, för lyckopunkten, för sol, måne och planeter. Detta är hans »»projectiones», ej den minsta tvekan kan råda därom¹. När nu denna framflyttning göres, kunna härvid de framflyttade husspetsarne och planeterna komma att bilda aspekt med husspetsarne och planeterna i grundhoroskopet. Efter en viss nyckel beräknas därefter den dag, då aspektets effekt kommer att göra sig gällande. Behövs t. ex. en framvridning på 10° för att ett aspekt skall bildas, svarar denna direktionståg mot en tidrymd av 120 dagar, en framvridning på 30° svarar mot 360 dagar. Som man ser, kunna på detta sätt direktioner endast göras inom ramen av ett år. Från omställningstidens datum räknar man alltså framåt i det kommande året och fastställer den dag, då aspektets effekt skall inträda. För den dagen antecknas aspektet i dagboken.

Även andra metoder ha av Erik använts för denna aspektberäkning, men alla dessa beräkningar äro till sin art direktioner, vilket innebär, att med dem en viss dag fixerats, då ett på förhand beräknat aspekt skall utlösa sin effekt. Att nu tro, att alla dessa prognoser från dag till dag på Erik kunnat utöva något avgörande inflytande, är att underskatta hans intelligens. Att de antecknats i hans dagbok, kan enkelt förklaras så, att han, grundlig som han var, ville veta allt, som den celesta situationen kunde tänkas säga honom. Han fick naturligtvis också genom dessa anteckningar tillfälle att konstatera, att dessa förutsägelser understundom slogo in, understundom alls icke.

Om man vågar hävda en uppfattning sådan som denna, så synes det däremot vara av en viss betydelse att observera, att Erik i 1567 års dagbok under sin förtvivlans tid på Svartsjö, hösten 1567, utom den vanliga ramen i dagboken, där de astrologiska anteckningarne äro antecknade överst på sidan, gjort några anteckningar, som direkt ha avseende på det läge, i vilket han då befann sig. För den 1 nov. antecknar han ett aspekt, som är gynnsamt för hans förhållande till sina bröder. Den 1 nov. var den dag, då Erik av Johan fick mottaga svar på det erbjudande, han gjort honom om sin abdikation. I omedelbar anslutning till

¹ På titelbladet till 1566 års dagbok sägas de astrologiska anteckningarna, d. v. s. aspekten, vara gjorda »cum directionibus et projectionibus planetarum, domorum et partium».

sin relation av detta Johans svar har han antecknat det gynn-samma aspektet. Den 10 nov. antecknar han ett annat aspekt, som har avseende på Johans den dagen framställda begäran att få lämna sin fångenskap på Väntholmen. Det är ett ogynnsamt aspekt, som alltså varnar Erik från att tillmötesgå Johans begäran¹. I båda fallen har Erik uppenbarligen i sin övergivenhet vänt sig till stjärnorna för att av dem få ett svar. Vilken vikt Erik tillmätte detta, veta vi icke, men att han å andra sidan vid denna tid befann sig i ett abnormt sinnestillstånd, ligger i öppen dag.

Att Erik sedermera under fängelsetiden i efemeriderna uppgjort ett par eklipshoroskop i samband med två av honom observerade månförmörkelser, är föga anmärkningsvärt. Genom dessa horoskop kunde man beräkna en effekt, som skulle göra sig gällande vid en viss tidpunkt. Efter en viss nyckel kunde man beräkna denna, varvid den tid, som förmörkelsen varade, ansågs proportionell mot den tid, som skulle förflyta, till dess effekten visade sig. Det är alltså ett slags direktionsberäkning av samma art som den, vilken använts i dagböckerna.

Efter år 1572, det år, för vilket Erik i efemeriderna för sista gången antecknat en omställning av sitt horoskop, har han kastat bort hela sin astrologiska apparat. Under åren 1573—75 antecknar han endast allmänna efter efemeridernas uppgifter beräknade aspekt, vilka till punkt och pricka överensstämmer med den astronomiska verkligheten. En förklaring härtill skulle kunna vara, att han börjat med omställningen av sitt födelsehoroskop redan för år 1561. Har han från det året låtit genom direktion på grundval av sina »profectiones» fastställa aspekt, liksom han gjort det i de två till vår tid bevarade dagböckerna för åren 1566 och 1567, då blir 1572 det sista året i en tolvårsperiod. Första husets spets skulle för år 1573 inställas i samma stjärnbild i ekliptikan, i vilken den stått 1561. Denna nya rundvandring under nya tolv år genom djurkretsens tolv stjärnbilder kan ha synts Erik meningslös. De aspekt åter, som han efter år 1572 antecknar i efemeriderna, kunna omöjligen från astrologisk synpunkt anses ha gällande kraft för honom själv. De äro aspekt, som blott återgiva den astronomiska verkligheten utan att stå i någon som helst relation till hans horoskop. Att han likväl antecknat dem, vittnar om ett kvardröjande intresse för stjärnornas värld.

Då det gäller att bedöma Eriks förhållande till astrologien, är det också av betydelse att veta, att han var sin egen astrolog. Han behövde ej som många av hans samtida regenter lyssna till

¹ Erik XIV:s dagbok. K. B.

de astrologiska yrkesmän, som med sin konst skaffade sig inflytande vid hoven. I sitt arbete: De sista Valois, skildrar Chledowski det inflytande, som astrologerna vid det franska hovet utövade på Katarina di Medici. Först var under en lång tid Nostradamus hennes förnämste astrolog. Han efterträddes av Cosma Ruggiero, som »under Karl IX:s tid hade det starkaste inflytandet på Katarina». Chledowski omtalar bl. a., hur Nostradamus till henne, som då vistades på slottet Chaumont, förde en kvinna, som »antagligen hypnotiserad av honom förutsade en mängd detaljer om hennes barns framtid». Drottningen placerades framför en magisk spegel, och i denna såg hon inom en cirkel den ene efter den andre av sina söner. Kvinnan satte cirkeln i rörelse, och Katarina hade att räkna antalet av dess omlopp. Antalet av dessa skulle beteckna var och en av hennes söners regeringsår¹. Att tänka sig Erik XIV i en liknande situation är omöjligt. Däremot för Chledowskis skildring osökt tanken till de scener, vilka två hundra år senare enligt Schinkel-Bergman utspelades i hertig Karls sanktuarium på Stockholms slott eller ute på Rosersberg².

¹ Chledowski, De sista Valois, s. 117.

² Schinkel—Bergman, Minnen ur Sveriges nyare historia, I, s. 380.

Rudolf Elander.